

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR

Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyók		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

2.2.3. Vallás

Kocsis Károly – Tátrai Patrik

A vallásos tudat és viselkedés szorosan összefüggő rendszereként értelmezhető vallás a népesség összetételének kiemelkedő fontosságú kulturális eleme. Földünk 8 milliárdnyi lakosságának csupán 13,9%-a nem vallásos, a többiek főként keresztények (29,8%), muzulmánok (24,6%), hinduk (14,3%), buddhisták (6,5%) és kínai népi vallásúak (4,9%). A nem vallásosok aránya a különböző okok miatt lezajló elvilágiasodás, szekularizáció²¹⁸ következtében világszerte jelentős térbeli eltéréseket mutat. A vallástól elfordultak aránya különösen Európában és Kelet-Ázsiában (pl. Japán, Vietnam, Korea, Kína) magas. A 2019. évi Eurobarométer felmérése szerint a nem vallásosok és ateisták együttes aránya az EU területén 27%-ot ért el, az átlagot kontinensünk központi, északnyugati (pl. cseh, holland, svéd, francia, brit, belga, német) részein haladják meg. Velük szemben Európa leginkább vallásos, többnyire katolikus és ortodox népessége inkább a délnyugati és a délkeleti országokban él. A Kárpát-medence országaiban a fenti, 2019. évi felmérés szerint a magát egyértelműen nem vallásosnak, ateistának tartó népesség aránya mindenhol az európai átlag alatti (pl. Romániában 1%, Szlovákiában, Horvátországban 11%, Ausztriában, Szlovéniában és Magyarországon 16–20% közötti).

A vallás és az egyház egészen a 20. század derekáig a magyar államiség és társadalom szerves részét képezte. A Kárpát-medence a 9. század óta Róma és Bizánc, a nyugati és keleti kereszténység vetélkedésének, az elmúlt fél évezredben pedig a katolicizmus, protestantizmus, ortodoxia és judaizmus találkozásának, keveredésének színtere. A magyarok 10–11. századi megkeresztelkedése és a római latin egyházhoz, a nyugati kereszténységhez való csatlakozása (1000) ellenére a katolikus egyház – a reformáció rendkívüli, 16. századi magyarországi sikerei miatt – nem juthatott olyan szerephez a magyar nemzetté válás folyamatában, s nem lehetett a modern magyar nemzeti identitás egyetlen, rendíthetetlen oszlopa, mint a „katolikus–ortodox frontvonal” másik két nemzete, a horvátok és lengyelek esetében. Ennek ellenére a Habsburg Birodalom részévé vált országban, a 17–18. századi ellenreformáció eredményeként, a római katolikus egyház a Magyar Királyság fennállásának végéig (1946) kiváltságos helyzetbe kerülve szorosan összefonódott az állami

²¹⁸ Szekularizáció: a vallás és az egyházak társadalmi szerepének csökkenése. Megnyilvánulhat a lakosság vallásos hitének gyengülésében, az egyháztól való tömeges elfordulásban, a vallási tevékenységekben való részvétel, illetve a vallási hittételek elfogadásának csökkenésében, korábbi egyházi feladatok átkerülésében más társadalmi szervezetekhez (laicizálódásban), az egyház szervezetének gyengülésében, de az egyház és az állam szerepének teljes különválasztásában is.

intézményekkel. 1949-ben megtörtént a magyar állam és egyházak hivatalos szétválasztása, melyet 1989-ig a kommunista diktatúra ateista, antiklerikális politikája követett. A szekularizáció a rendszerváltás után, főleg az egyes vidéki térségekben megfigyelhető vallási újjászületés miatt fékeződött le.

Magyarország az I. világháború után – az 1920-as trianoni békediktátum értelmében – ortodox vallású népességének 98%-át, görögkatolikusainak 91,9%-át, evangélikusainak 63,9%-át, római katolikusainak 56,2%-át, izraelita népességének felét veszítette el. Az 1918–1924 közötti időszakban az új államhatárokkal összefüggésben nagyarányú migrációk zajlottak le ugyan, de ezek nem módosították számottevően a felekezeti struktúrát.

Európa más országaihoz hasonlóan már a két világháború között is többször csorbították a vallásszabadságot az izraelita felekezetű állampolgárok emberi és polgári jogainak korlátozásával. A második zsidótörvény értelmében azonban zsidónak minősült – vallásától függetlenül – az, akinek legalább egyik szülője vagy két nagyszülője születésekor zsidó vallású volt. A zsidóként kezelt, magát több mint 80%-ban magyar anyanyelvűnek valló kb. 800 ezer (a mai államterületen 480 ezer) lakosból 435 ezret (a jelenlegi területről 180 ezret) az 1944. március 19-ei német megszállás után haláltáborokba deportáltak. A vészkorszakot helyben túlélte, valamint a deportálásból visszatért zsidók együttes száma 1945 végén az 1941–44 közötti magyar területen 365 ezer, a mai magyar területen 275 ezer volt. 1938 után a Kárpát-medence egyéb, nem magyar fennhatóságú területein is sor került az izraelita felekezetű vagy zsidónak számító lakosság jogfosztására, illetőleg – Dél-Erdély kivételével – többségük elhurcolására és elpusztítására (Ausztria 1938, Szlovákia 1940–1942, Horvátország 1941).

A II. világháború után, az 1945 és 1948 közötti ismételt államhatalmi-területi változásokat követő, több százezer lakost érintő népmozgások következtében jelentős átalakulások zajlottak le a térség vallási struktúrájában. Összességében Magyarország mai határain túl, elsősorban a római katolikus németek és magyarok elmenekülése, kitelepítése és háborús vesztesége miatt a római katolikusok száma 1930–1948 között Erdélyben közel 100 ezerrel, 1931–1953 között a Vajdaságban 180 ezerrel fogyott. 1944–48 között ugyanakkor az elcsatolt (mai romániai, szlovákiai, szerbiai, ukrainai) területekről 230 ezer református és katolikus magyar menekült át a jelenlegi magyar államterületre, mert kitelepítették vagy kiutasították őket. A jelentős részben református magyar menekültek és alföldi magyar agrártelepesek túlnyomó részét az eltávozott, illetőleg kitelepített katolikus, evangélikus németek és szlovákok helyére költöztették. A háborút túlélte zsidóság exodusa a jórészt Palesztinába, Izraelbe irányuló kivándorlással folytatódott, aminek következtében 1945 vége és 1949 között az izraeliták száma Magyarországon 195 ezerről 134 ezerre csökkent. A

holokauszt mellett ennek a kivándorlásnak tulajdonítható, hogy az izraeliták aránya 1930–1948/51 között a mai Erdélyben 3,5%-ról 1,7%-ra, Magyarországon 5,1%-ról 1,5%-ra, Kárpátalján 14,1%-ról 3,1%-ra, Szlovákiában 4,1%-ról 0,2%-ra zuhant.

Az imént vázolt migrációk jelentőségével vetekedett az 1946–1950 között a ruszin és román görögkatolikus egyház ellen intézett, a nemzeti (ukrán, román) és vallási (ortodox) egység megvalósítását célzó offenzíva hatása, melynek eredményeként – az 1950 táján 1,2 millió erdélyi, 450 ezer kárpátaljai és 225 ezer szlovákiai hívet tömörítő – görögkatolikus egyházakat felszámolták, híveiket pravoszlávvá nyilvánították, áttérni nem hajlandó papjaikat pedig deportálták vagy bebörtönözték. Az erőszakos áttérítések és az ortodox oroszok, ukránok, szerbek tömeges betelepülése Kárpátalját és a Vajdaságot 1950-ig ortodox többségűvé változtatták.

A telepítések lecsillapodása után, a kommunista rezsimek hatalomra kerülésével, ateista politikájukkal összefüggésben egyre nagyobb lett azok aránya, akik magukat nem vallásosnak, illetve ateistának tekintették. A hívők felekezeti térszerkezete a szocialista évtizedekben nem módosult lényegesen, csupán a szocialista urbanizáció, a belső vándorlások által leginkább érintett, korábban protestáns jellegű vonzasközpontok vesztették el református vagy evangélikus többségüket.

1989–91-ben Európa volt szocialista országaiban a kommunista rezsimek, a szovjet gazdasági, katonai szövetségi rendszerek összeomlásával párhuzamosan politikai, gazdasági, társadalmi rendszerváltozások zajlottak le, melyek alapvetően átformálták az egyház–állam kapcsolatot is. Az utóbbi évtizedekben a korábbi szocialista országok többségében végbement vallási újjáéledés mellett megerősödtek a kis szabadegyházak és kisebb vallási közösségek, ami fokozódó vallási pluralizálódást eredményezett. Ehhez hozzájárult – a főként Budapestre irányuló legális bevándorlással – a buddhizmus és az iszlám mint apró színfolt megjelenése.

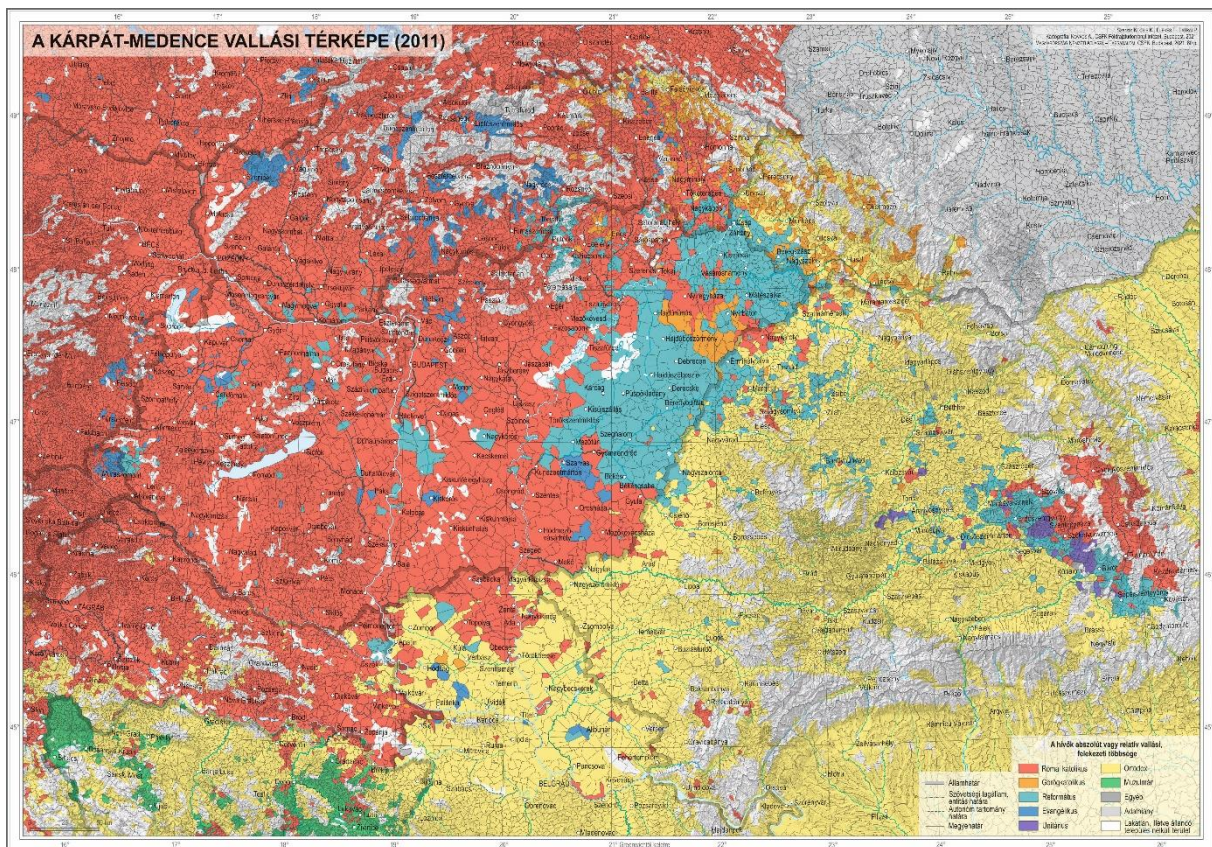
A 2011. évi népszámlálások szerint a *Kárpát-medence* 28,5 milliós népességének 40,6%-a vallotta magát katolikusnak (37,9% római, 2,7% görögkatolikusnak), 9,4% protestánsnak (ebből 6,9% reformátusnak), 23,9% ortodoxnak és 3,1% egyéb vallásúnak. Több mint 2,7 millió lakos (9,4%) tartotta magát *nem vallásosnak vagy ateistának*, 3,9 millióan (13,6%) pedig nem kívántak a felekezeti, vallási hovatartozást firtató kérdésre válaszolni (2.2.3.1. táblázat). Magyarországon ezen mutatók értéke különösen magas: 18,2%, illetve 27,2%. A valláshoz, felekezethez tartozó népesség aránya a 2011-es népszámlálás szerint Magyarországon lényegesen alacsonyabb (54,6%), mint a szomszédos régiókban: Kárpátalja 98,1%, Pannon-Horvátország 94,5%, Erdély 93,9%, Vajdaság 92,2%, Szlovákia 76,0%.

2.2.3.1. táblázat. A Kárpát-medence népességének vallási összetétele (1910–2011)

	Össznépesség	Vallásáról nyilatkozó népesség	Vallásos népesség	Római katolikus	Görögkatolikus	Evangélikus	Református	Unitárius	Ortodox	Izraelita	Muzulmán	Egyéb vallású	Nem vallásos	Ateista	Vallásáról nem nyilatkozó népesség
1910	20449	20449	20447	10595	2017	1335	2628	74	2843	929	-	26	2	-	-
1930	22782	22778	22753	12034	2190	1407	2782	68	3236	919	5	112	25	-	4
2001	29487	27962	25203	13120	902	836	2542	79	7054	18	47	605	2756	4	1525
2011	28553	24675	21970	10818	774	662	1972	64	6829	15	64	772	2550	155	3878
Megoszlás (%)															
1910	100	100,0	100,0	51,8	9,9	6,5	12,9	0,4	13,9	4,5	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
1930	100	100,0	99,9	52,8	9,6	6,2	12,2	0,3	14,2	4,0	0,0	0,5	0,1	0,0	0,0
2001	100	94,8	85,5	44,5	3,1	2,8	8,6	0,3	23,9	0,1	0,2	2,1	9,3	0,0	5,2
2011	100	86,4	76,9	37,9	2,7	2,3	6,9	0,2	23,9	0,1	0,2	2,7	8,9	0,5	13,6

Az „elvallástalanodás, elegyháztalanodás” mértéke kivált a fiatalság körében, területileg pedig Budapesten és a többi magyar, szlovák nagyvárosban (pl. Pozsony, Kassa, Besztercebánya), a hajdani nehézipari központokban (pl. Dunaújváros, Oroszlány, Tatabánya, Salgótarján), valamint a közép-tiszántúli protestáns többségű vidékeken különösen nagy. Az utóbbi, korábban református és evangélikus dominanciájú tájakon (pl. a Mezőtúri, Hajdúszoboszlói, Szeghalmi, Balmazújvárosi, Karcagi, Gyomaendrődi, Orosházi járásokban) a népességnek csupán 30-40%-a vallotta magát egyházhoz, felekezethez tartozónak. Ezek azok az alföldi területek, ahol a szegényparasztság már a 20. század első felében nagyon fogékony lett a szocialista eszmékre, ahol 1945-ben a Magyar Kommunista Párt (az iparvidékek mellett) különösen nagy sikereket ért el, ahol a protestáns egyházak hívőiket a legkevésbé tudták megtartani és a szekularizációt fékezni.

Összességében a vallási térszerkezet a 20. század dereka óta csupán a szocialista urbanizáció által leginkább érintett vonzásközpontokban változott számottevően: a katolikus többségű országokban (Magyarország, Szlovákia, Horvátország) a katolikus, az ortodoxokban (Románia, Szerbia, Ukrajna) az ortodox dominancia érvényesült (2.2.3.1. ábra).

2.2.3.1. ábra. A Kárpát-medence vallási térképe (2011)

Irodalom

1. Kocsis K. 2005: Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. Földrajzi Értesítő 54. 3 –4. 285–316.
2. Kocsis K. 2012: Etnikai és vallásföldrajz. In: IN. DÖVÉNYI Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. 474–499.
3. Kocsis K. 2016: A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (10 ––21. század). In: Gál A. – Frisnyák S. – Kókai S. (szerk.): A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza, 1. kötet. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földtudományi Tanszéke, Nyíregyháza. 9–30.
4. Pete J. 2015: Változások Magyarország vallási „térképén”. In: Tésits R. – Alpek B. L. (szerk.): A mi geográfiánk. Tóth József emlékezete. Publikon Kiadó, Pécs. 135–146.
5. Tomka M. 2006: Vallás és társadalom Magyarországon. LOISIR Kft., Budapest – Piliscsaba. 404 o.

2.2.4. Iskolázottság

Dövényi Zoltán

A legnagyobb magyartól, Széchenyi Istvántól tudjuk, hogy „Egy nemzet ereje a kiművelt emberfők sokaságában rejlik.” Ez ma is igaz, valamennyi ország fejlődését és

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444